

Szczepański, Janusz

"Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808-1914). Zabudowa. Ludność. Gospodarka", Józef Kazimierski, Warszawa 1994 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 11, 246-247

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Kazimierski, *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808-1914). Zabudowa. Ludność. Gospodarka*, Warszawa 1994

Autor na długo przed ukazaniem się niniejszej monografii, będącej rozprawą habilitacyjną, zdobył sobie pozycję uznanego autorytetu w dziedzinie badań nad dziejami Mazowsza i Podlasia. J. Kazimierski szczególnie wiele czasu poświęcił studiom nad miastami. Omawiana praca stanowi niejako ukoronowanie jego badań nad historią ośrodków miejskich Podlasia w okresie porozbiorowym.

Przedmiotem zainteresowań autora stała się zabudowa, ludność i gospodarka podlaskich miast. Swoje rozważania rozpoczyna od charakterystyki typów ośrodków miejskich, stanu prawnego miast w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego oraz zmian w sieci ośrodków miejskich. W wyniku kwerendy źródłowej udało się mu ustalić nazwy podlaskich wsi, które uzyskały status osady, nazwy osad awansujących do roli miast, a także nazwy podlaskich miejscowości, które utraciły prawa miejskie.

Autor scharakteryzował układ przestrzenny oraz zabudowę 12 miast i 30 miasteczek Podlasia, do czego posłużyły głównie opisy ich stanu z okresu Królestwa Kongresowego, występujące w aktach Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji (dalej KRSWiP) w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

Zastanawia brak istnienia w latach 1815-1830 w miastach Podlasia żydowskich rewirów, pomimo prób ich tworzenia przez władze Królestwa Polskiego. Autor nie ustosunkował się do tego problemu.

J. Kazimierski trafnie zauważa, że liczba domów i mieszkań w miastach Podlasia nie nadążyła za wzrostem ludności, szczególnie w miastach i miasteczkach rozwijających się. Drewniana zabudowa miała wpływ na dużą liczbę pożarów, m.in. w Siedlcach, gdzie np. 4 X 1854 r. spłonęło 3/4 miasta (248 domów) i 5 tys. osób znalazło się bez dachu nad głową. Duże zniszczenia podlaskich miast miały miejsce podczas wojen napoleońskich, powstania listopadowego i I wojny światowej.

W monografii omówione zostały zmiany ludnościowe w poszczególnych ośrodkach miejskich Podlasia. W latach 1808-1914 największym wskaźnikiem wzrostu mieszkańców mogły się poszczycić Siedlce (wzrost 16-krotny) oraz Łuków (wzrost 10-krotny). Autorowi udało się uzasadnić przyczyny gwałtownego wzrostu liczby mieszkańców w tych ośrodkach miejskich.

Trzeba zaznaczyć niewielki udział ludności miejskiej Podlasia w emigracji zarobkowej na przełomie XIX i XX w. za Ocean, do krajów Europy Zachodniej i Rosji.

W książce przedstawiona została struktura narodowościowo-wyznaniowa mieszkańców miast Podlasia w okresie porozbiorowym. W połowie XIX w. większość mieszkańców w 11 największych miast Podlasia stanowiła ludność wyznania mojżeszowego, np. w 1852 r. Żydzi stanowili 88,9% mieszkańców Terespoła, 77,1% — Międzyrzeczka i 75,1% — mieszkańców Włodawy. W najmniejszym z miasteczek Podlasia — Kosowie, ludność żydowska stanowiła prawie 100% mieszkańców.

Znaczny wpływ na wzrost liczby ludności żydowskiej w największych miastach Podlasia miały dekryty i ukazy władz rządowych umożliwiające masowe rugi ludności żydowskiej ze wsi w drodze stosowania środków administracyjnych i ekonomicznych. Aby skuteczniej tę operację przeprowadzić, zabroniono Żydom osiedlonym na wsiach mieszkać w karczmach, browarach i gorzelniach.

W interesie biedniejszej szlachty, dążącej do przejęcia niektórych źródeł dochodu żydowskich gorzelników i arendarzy, ukazy z lat 1844-1850 wprowadzały zupełny zakaz trudnienia się po wsiach rzeźnictwem oraz handlem mięsem.

Duży wpływ na wzrost liczby ludności żydowskiej w miastach Podlasia miała emigracja Żydów z Cesarstwa Rosyjskiego do Królestwa Polskiego. Po powstaniu styczniowym byli to tzw. litwacy.

Ważnym, chociaż niekompetentnym źródłem do badań struktury zawodowej ludności stały się listy imienne pobieranych opłat od tzw. procederów i handlu, zwanych kanonem, od mieszkańców miast Podlasia. Zebrane przez autora świadczą o dużej różnorodności zajęć i profesji oraz potrzebach ludności obsługiwanej nie tylko przez licznych rzemieślników, lecz także i handlarzy rekrutujących się głównie spośród Żydów. W połowie XIX w. w Węgrowie 91 różnych profesji uprawiało aż 491 procederzystów, w tym 333 Żydów, 147 Polaków i 19 Niemców.

Autorowi udało się ustalić, że w 1864 r. w guberni siedleckiej było aż 28,3% mieszczan-rolników. Pod tym względem wyprzedzały ją tylko gubernie kielecka i radomska, w których było po 30% mieszczan-rolników.

Autor postawił hipotezę i w pełni ją udowodnił, że na Podlasiu rozwijały się wyłącznie te miasta i miasteczka, gdzie dobrze prosperowało rzemiosło i handel, a duże dochody przynosiły jarmarki i targi, gdzie rozwijał się przemysł. Ważnym czynnikiem miastotwórczym były też szlaki komunikacyjne i trakty handlowe, zaś od II poł. XIX w. — sieć kolejowa. Dobrze też rozwijały się miasta leżące nad Bugiem. Możliwości rozwoju miały również centra administracyjne; miasto gubernialne Siedlce i miasta powiatowe, a także miasta będące siedzibami garnizonów.

Wiele miejsca autor poświęcił omówieniu gospodarki finansowej miast, źródłom dochodów i rozchodów zarówno miast rządowych, jak i prywatnych.

Obraz życia mieszkańców miast Podlasia w okresie porozbiorowym nie byłby pełen bez przedstawienia ich udziału w walkach narodowowyzwoleńczych, powstaniach: kościuszkowskim, listopadowym, styczniowym i w wydarzeniach rewolucji 1905-1907 r. Szeroko też nakreślono walkę unitów o zachowanie wiary i polskości w latach 1863-1905.

Cennym uzupełnieniem naszej wiedzy o społecznościach miejskich Podlasia są opinie współczesnych mieszkańców Królestwa Polskiego, publikowane na łamach prasy, pamiętników i wspomnień.

Autor oparł swoje badania źródłowe na materiałach przechowywanych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (akta KRSWiP), Archiwum Państwowego w Lublinie (akta Komisji Województwa Podlaskiego i Rządu Gubernialnego Lubelskiego) i zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Wykorzystał także liczne źródła drukowane, czasopisma, opracowania oraz literaturę piękną.

Książkę wzbogacają 62 tabele, 4 mapy, 2 wykresy, 18 zdjęć, herby Podlasia i 9 herbów podlaskich miast.

Recenzowana praca stanowi krok naprzód w badaniach nad dziejami Podlasia. Jest przykładem twórczego spożytkowania problematyki dziejów miast podlaskich dla celów badawczych.

Opracowane dzieje podlaskich miast z pewnością przyczynią się do poznania dziejów polskich miast w latach 1808-1914 oraz historii naszego narodu w okresie porozbiorowym.

Janusz Szczepański